

VAHE 146

NGAAHI MAHAKI 'O E MONUMANU

FOKOTU'UTU'U 'O E NGAARI KUPU

KUPU

1. Hingoa nounou.

KONGA I.—TALATEU

2. 'Uhinga'i lea.
3. Ko e Lao ni kuo pau ke ngāue'aki ki he Pule'anga.

KONGA II.—FAKAHU MAI

4. Ngaahi kekele kolonitini.
5. Ngofua ki he Minisitā ke ne fanongonongo 'a e ngaahi taulanga hū'anga.
6. Ngaahi fakangatangata 'i hono fakahū mai 'o e monumanu.
7. Tapui 'o e fakahū mai pe faka'atā 'o ha fa'ahinga monumanu.
8. Fatongia ke ta'ofi 'a e monumanu hono fakahifo mai.
9. Puke mo e tuku atu 'o ha monumanu mo e me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu 'i he ngaahi vaka pe vakapuna.
10. 'Omai ta'e fakalao 'o e monumanu.
11. Ko e ta'ofi fakatu'upakē 'i hono fakahū mai.
12. Fatongia 'o e kau 'ofisa 'o e Positi 'Ofisi mo e Tute.
13. Pule'i 'o e fakahū mai 'o e monumanu etc. mo e ta'ofi hono 'omai 'o e mahaki.
14. Ngaahi maumau lao.

KONGA III.—PULE'I 'O E NGAARI MAHAKI

15. Ngaahi mahaki 'uhinga ki ai 'a e Lao.
16. Pule'i 'o e ngaahi mahaki 'i he Tepile 'Uluaki.
17. Tamate'i 'o e feitu'u ko ia 'a ia na'e fanongonongo.
18. Ko e fanongonongo 'o e to fakafokifā 'a e mahaki 'o e monumanu.
19. Ngaahi mafai ki he hoko fakafokifā hono ta'ofi 'o hono 'omai pe mafola 'a e mahaki.
20. Totongi huhu'i koe'uhi ko e ngaahi mahaki 'i he Tepile 'Uluaki.
21. Ko e feitu'u pule'i'anga mahaki.
22. Mafai ke tamate'i ha monumanu mo fai ha sivi 'o e sino mate.
23. Pule'i 'o e mahaki mo hono faka'auha 'o e monumanu mahaki'ia.
24. Fakafetu'utaki 'a e mahaki 'i he loto ki ai.
25. Totongi huhu'i koe'uhi ko e monumanu kuo tamate'i koe'uhi 'oku 'i ai 'a e mahaki 'oku 'i he Tepile Ua.
26. Ko e ngaahi me'a 'a ia he 'ikai fai ai ha totongi huhu'i.

27. Ko e ta'e fai hono faka'auha 'o e 'anga'anga.
 28. Ngaahi tu'utu'uni koe'uhi ke ne ta'ofi 'a e mafola 'a e mahaki.

KONGA IV.—KALI 'INISIPEKITA

29. Fakanofu 'o e kau 'Inisipekita.
 30. Ngaahi mafai 'o e kau 'Inisipekita.
 31. Ngofua ki ha 'Inisipekita ke ne fakangāue'i hano kau tokoni.
 32. Mo'ua pa'anga ko hono fakatupu ha fakamole ki ha 'inisipēkita.
 33. Ko e maumau 'a hono fakafe'atungia'i pe ta'ofi 'o ha 'inisipekita.
 34. Ko e malu'i 'o e kau 'Inisipekita.

KONGA V.—KO E NGAahi TU'UTU'UNI KEHEKEHE

35. Ko e ngaahi fakamatala loi 'oku 'ilo'i pau 'oku ta'e totonu.
 36. Ngaahi maumau ki he Lao mo e ngaahi tu'utu'uni.
 37. Ngaahi pa'anga ke totongi ki he Fale Pa'anga.

TEPILE 'ULUAKI

TEPILE UA

*Lao 27 'o e 1978*KO E LAO KE TU'UTU'UNI KI HONO PULE'I 'O E NGAahi MAHAKI 'O E
MONUMANU

Kamata'anga.

[28 'o Sepitema, 1979]

Hingoa
nounou.

1. Ko e Lao ni 'e ala ui ko e Lao ki he Ngaahi Mahaki 'o e
Monumanu.

KONGA I.—TALATEU

'Uhinga'i lea.

2. 'I he Lao ni, tuku kehe kapau 'oku toe 'i ai ha faka'uhinga kehe
ia 'i ai—

“Monumanu” 'oku 'uhinga ki he tūkunga mo'ui 'o e pule'anga
monumanu tuku kehe 'a e fa'ahinga 'o e tangata, pea 'i he
me'a 'oku kau ki he monumanu fakahuhu, manu puna,
'inisekite, pe manu ngaolo (totolo) kau ki ai mo e fua,
'unufe, huhu'a fakatupu (semen) pe ko e 'anga'anga 'o ia;

“Me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu” 'oku 'uhinga ki
ha kongā 'o ha monumanu (kau ai mo e kakano, fulufulu'i
sipi, fulufulu, kili'i monumanu, kili'i monumanu matolu,
ngaahi hui, ngaahi me'atui, ngaahi topuva'e, ngaahi
fulufulu'i manupuna, pea mo ha ngaahi kongā kehe 'o e
'anga'anga), mo ha koloa 'a ia 'oku ma'u fakakātoa, pe
fakakonga 'a ia 'oku ma'u mei ha monumanu pe ha kongā
'o ha monumanu, 'a ia ko e kongā ia 'o ha monumanu pe

ha koloa kuo te'eki ke faito'o pe fakama'a faka'aufuli ki he tu'unga kuo pehē 'oku 'atā mei he mahaki pea mo hono 'ave holo ha mahaki;

“Taha Tauhi” 'oku 'uhinga ki ha taha 'oku ne tokanga'i hono fafanga, teuteu'i fakalelei mo pule'i lolotonga 'a hono fakahū mai, 'o e monumanu ko ia kuo fakahū mai ki he Pule'anga;

“Vakapuna” 'oku kau ki ai ha vaka mālofa;

“'anga'anga” 'oku 'uhinga ki ha 'anga'anga 'o ha monumanu pea kau ai 'a e kotoa pē ha kongā 'o e kakano, fulufulu'i sipi, fulufulu, kili'i monumanu, kili'i monumanu matolu, ngaahi hui, ngaahi topuva'e, ngaahi me'atui, ngaahi fulufulu'i manupuna pe kongā kehe 'o e 'anga'anga;

“fanga pulu” 'oku 'uhinga ki ha pulu tau, pulu sināmanu, pe 'uhiki'i pulu tangata pe 'uhiki'i pulu fefine, pe 'uhiki'i pulu mo e 'anga'anga pe ha kongā 'o e 'anga'anga 'o ha taha 'o kinautolu ni;

“uta'anga” 'oku 'uhinga ki ha fa'ahinga uta'anga tatau pē pe 'oku fakalele pe 'e ia ia pe 'ikai, 'a ia 'e ala fononga 'i 'uta, tahi pe 'atā 'a ia 'oku pe kuo ngāue'aki ki he uta'anga 'o e pe kuo na fekau'aki mo ha monumanu, pea kau ki ai ha 'ai'anga koloa;

“faka'auha” 'oku 'uhinga ki hano faka'auha faka'aufuli 'aki 'a e afi, pe (kapau 'e fakangofua 'e he 'Inisipēkita) ke tanu 'i ha luo 'oku loloto 'o 'ikai toe si'i ange 'i he fute 'e 3 ki lalo he fukahi kelekele;

“Talēkita” 'oku 'uhinga ki he Talēkita 'o e Ngoue, Vaotā mo e Toutai;

“mahaki” 'oku 'uhinga ki ha mahaki 'i he taimi lolotonga ni 'a ia 'oku fakamahino'i 'i he Tēpile 'Uluaki pe Ua ki he Lao ni;

“mahaki'ia” 'i he me'a 'oku fekau'aki mo ha monumanu 'oku 'uhinga ko e monumanu 'oku ma'u pe uesia 'e ha mahaki;

“Feitu'u Pule'i'anga Mahaki” 'oku 'uhinga ki ha kelekele 'a ia kuo pehē 'e he 'Inisipēkita ko ha feitu'u pule'i'anga mahaki 'aki hano fai ha fakatokanga, pea 'oua na'a fakapekia 'e he Kupu 21 'o e Lao ni;

“ngaahi naunau” 'oku 'uhinga ki ha loki, fale hoosi, fale monumanu, fale tuku'anga naunau, 'ā monumanu si'isi'i, puha hoosi, 'ā, fa'o'anga, fale kulī, pununga pe ha fa'unga kehe 'oku ngāue'aki ki he tauhi 'o e monumanu mo ha ngaahi me'a fakaniupāpua, ngaahi maea, ngaahi seini, ngaahi polosi, ngaahi kane pe ha ngaahi me'a kehe, 'a ia kuo ngāue'aki felāve'i mo ha monumanu;

- “me‘akai ki he monumanu” ‘oku ‘uhinga ki ha hei (hay) musie, kau‘i uite, ‘akau fakalelei kelekele, foha, fua‘i‘akau pe vesitapolo (fo‘ou, momoa, fakatolonga pe ‘ai kapa), tenga, pe ha uite pea kau ai ha me‘a ‘oku ngāue‘aki ki he me‘akai ‘a e monumanu;
- “hoosi” ‘oku ‘uhinga ki ha hoosi tangata, hoosi fefine, hoosi faito‘o, pe fanga ‘uhiki‘i hoosi tangata, ‘uhiki‘i hoosi fefine, pe ‘uhiki‘i hoosi, pea kau ai ‘a e ‘asi, hini (hinny) pe miuli (mule) pe ‘anga‘anga ‘o ha taha ‘o kinautolu ni;
- “monumanu fakahū mai” ‘oku ‘uhinga ki ha monumanu ‘oku fakahū mai ki he Pule‘anga ‘i tahi pe ‘atā;
- “ ‘osi ma‘u” ‘oku ngāue‘aki ki ha monumanu, ‘oku ‘uhinga ko e monumanu ko ia ‘oku te‘eki ke ‘ilo‘i mo‘oni ‘oku mahaki‘ia, ka kuo ‘osi fetu‘utaki fakahangatonu pe ta‘e fakahangatonu mo ha monumanu kuo ma‘u ‘e he mahaki pe ha feitu‘u pe me‘a ‘a ia ‘oku mahalo‘i ‘e he ‘Inisipēkita ‘oku ne fetuku holo pe ‘oku ne ma‘u ha mahaki;
- “ ‘elia ‘osi ma‘u” ‘oku ‘uhinga ki ha ‘ēlia ‘a ia ‘oku fanongonongo ‘e he Talēkita ko e ‘ēlia ‘osi ma‘u ‘aki ha fanongonongo faka-Pule‘anga ‘a ia ‘oku fakahaa‘i ia koe‘uhi ko e Kupu 16 kupu-si‘i (4) ‘o e Lao ni pe ‘oku ‘ikai tamate‘i koe‘uhi ko e Kupu 17 ‘o e Lao ni ‘a ia ko e ‘ēlia takatakai pea kau ki ai mo e feitu‘u ‘osi ma‘u;
- “feitu‘u ‘osi ma‘u” ‘oku ‘uhinga ki ha fonua ‘a ia kuo fakahā ‘e he ‘Inisipēkita ko e feitu‘u ‘osi ma‘u ‘aki ha fanongonongo faka-Pule‘anga ‘a ia ‘oku fai koe‘uhi ko e Kupu 16 ‘o e Lao ni;
- “ ‘Inisipēkita” ‘oku ‘uhinga ki ha ‘Inisipēkita pe ‘inisipēkita fakataimi kuo fakanofa koe‘uhi ko e Lao ni;
- “kelekele” ‘oku ‘uhinga ki ha ‘ēlia, mala‘e, ngoue‘anga, ‘api ngoue fua‘i‘akau, faama, ki‘i ‘ā fale, ‘ā, hala pule‘anga, pe ha feitu‘u pe ngaahi fale, pea ko e lau ki he kelekele ‘oku a‘u ki he pea kau ai ‘a e vai, taulanga, uafu, mala‘e vakapuna, vaka mo e vakapuna;
- “veve” ‘oku ‘uhinga ki ha kau‘i uite, pe ha me‘a kehe ‘a ia ‘oku ngāue‘aki ki he mohenga ke tākoto ai e monumanu pea kau ki ai e tee‘i monumanu;
- “ ‘eikivaka” ‘oku ‘uhinga ki he kapiteni pe ha taha kehe ‘oku ne pule‘i ha vaka pe vakapuna;
- “Minisitā” ‘oku ‘uhinga ki he Minisitā ‘o e Ngoue, Vaotā mo e Toutai ko e Minisitā ko ia ‘a ia ‘e ala fakanofa ‘e he ‘Ene ‘Afio ‘i he Fakataha Tokoni ke ne tokanga‘i ‘a e monumanu;
- “fanongonongo” ‘oku ‘uhinga ki ha fanongonongo ‘i he tohinima, pe ‘i he pulusi, pe tohinima fakakonga pe pulusi fakakonga,

tufa 'e ha taha, pe, 'a ia ko ia 'e fiema'u 'aki hano tuku ia 'i he pe li 'o fakatu'asila ki he 'ofisa pe tu'asila 'o ha 'Inisipēkita pe ko e feitu'u nofo'anga maheni pe 'ilo'i fakamuimui ia ki ai pe pisinisi 'i he Pule'anga 'a e tokotaha 'oku 'a'aná pe ha taha kehe 'a ia 'oku fekau'aki mo e fanongonongo, pe fakapipiki 'a e fanongonongo 'i he 'api pe feitu'u kehe 'oku 'ilo'i ngofua 'i he 'api 'o e taha 'oku 'a'aná pe ha taha kehe;

“tokotaha nofo” 'i he me'a fekau'aki mo ha kelekele 'oku 'uhinga ki he tokotaha nofo 'i he kelekele pea kapau ko e kelekele 'oku 'ikai nofo'i pe 'oku 'ikai 'ilo'i, 'a e tokotaha nofo, pe 'ikai lava ke 'ilo'i, 'oku kau ai 'a e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e 'api lisi pe ma'u tofi'a;

“me'a mo'ui” 'oku 'uhinga ki he polotosoa (protōan), talingelingā, pekitilia (bacterium), vaelasi (virus), pe ha me'a mo'ui kehe pe fanga ki'i me'a mo'ui iiki 'aupito (micro-organism), 'a e me'a ko ia kapau 'oku mo'ui 'e lava ke nau fakatupu ha mahaki, 'a ia 'oku faka'uhinga'i 'i he kupu ni, pe ha mahaki kehe 'oku ma'u 'e he monumanu, pe kapau 'oku mate, na'e lava 'i he'ene kei mo'ui, pea kau ki ai 'a e me'a mo'ui 'e he founga fakasaienisi pe toe me'a mo'ui 'oku toe tupu mei ai, pe ha toe me'a kehe kuo teuteu pe ha polotosoa (protōan) pe tatau mo ia, talingelingā, pekitelia, vaelasi (virus) me'a mo'ui pe fanga ki'i me'a mo'ui toe fu'u iiki ange 'aupito;

“taha 'oku 'a'ana” fekau'aki mo ha monumanu pe uta'anga me'akai 'a e monumanu, pe ngaahi naunau 'oku 'uhinga ki ha taha pe 'oku 'a'ana pe ongo fa'ahi 'e ua 'oku 'anaua 'a e me'a ko iá (ka e 'ikai ko ha mokasī 'oku 'ikai ke ne ma'u) pea kau ki ai ha pule, taha 'oku ne tokanga'i, fakafofonga, uta'anga, 'eikivaka 'o ha vaka pe 'eikivaka vakapuna pe ha taha kehe 'a ia 'oku ne ma'u pe pule ki ai, pe ha konisainī (consignee) ki ai,

“feitu'u” 'oku kau ai ha kelekele, vai, taulanga, uafu, vaka mo e vakapuna 'i loto 'i he ngaahi ngatangata'anga ki tu'a 'o e ngaahi konga tahi fakafeitu'u 'o e Pule'anga;

“taulanga” 'oku kau ki ai 'a e taulanga 'i tahi, pe mala'e vakapuna pe positi 'ofisi;

“kelekele kolonitini” 'oku 'uhinga ki ha kelekele pe feitu'u kuo vahe'i 'e he Minisitā koe'uhi ko e Kupu 4 'o e Lao ni ko ha kelekele kolonitini;

“vaka” 'oku 'uhinga ki ha vaka (boat), vaka lahi (ship), sitima, vaka taulani, lafalafa, ki'i vaka, 'iote, vaka feli (ferry boat) pe vakavaka'āmei;

“puaka” ‘oku ‘uhinga ki he puaka tau, puaka ‘osi faito‘o, puaka sināmanu, pe puaka ‘o ha ta‘u pē pea mo ha fa‘ahinga kalasi pē pe ko ha ‘anga‘anga ‘o ha taha ‘o kinautolu.

Ko e Lao ni kuo pau ke ngāue‘aki ki he Pule‘angá.

3. Ko e Lao ni kuo pau ke ngāue‘aki ki he Pule‘anga.

KONGA II.—KO E FAKAHŪ MAI

Ngaahi kelekele kolonitini.

4. (1) ‘E ngofua ki he Minisitā mei he taimi ki he taimi ‘aki ha fanongonongo ‘i he Kāsete ke ne fakamahino‘i ha kelekele ‘oku ‘i ai hano mafai ki ai pe ‘aki ha loto ki ai ‘a e Minisitā ‘o e Fonuá, ha kelekele ‘o e Pule‘angá, ke hoko ko ha kelekele kolonitini koe‘uhi ko hono tauhi ‘o e monumanu fakahū mai, pe ‘o e fa‘ahinga ‘e taha pe lahi ange ‘o e monumanu ‘oku fakahū mai.

(2) ‘E ngofua ki he Minisitā mei he taimi ki he taimi ke ne liliu, fetongi pe toe fakamahino‘i pe fakapekia ha kelekele kolonitini pehē.

(3) Ko e fakamole fakapa‘anga ‘o e langa ‘o ha ngaahi fale mo e ngaahi ‘ā, ‘a ia pe ‘oku fiema‘u ‘i he ngaahi kelekele kolonitini, kuo pau ke fua mei ha pa‘anga mei he taimi ki he taimi kuo vahe‘i ‘e he Fale Aleá koe‘uhi ko e ngaahi kaveinga ‘o e kupu ni.

(4) Ko e ngaahi kelekele kolonitini kotoa pē mo e ngaahi koloa ‘oku ai e ngaahi totonu ki ai, ngaahi ‘ā mo e ngaahi fale kuo pau ke ‘i he mafai ‘o e Talēkitá pe ha ‘ofisa fakapotungāue kuo fakamafai‘i ‘e ia.

(5) Kuo pau he ‘ikai ha taha te ne hū ki pe to‘o mei ha kelekele kolonitini ha monumanu pe ha me‘a te‘eki ma‘u ‘a e tohi fakangofua ‘a e Minisitā.

Ngofua ki he Minisitā ke ne fanongonongo ‘a e ngaahi taulanga hū‘anga.

5. ‘E ngofua ki he Minisitā mei he taimi ki he taimi ‘aki ha fanongonongo ‘i he Kāsete, ke ne fanongonongo ‘a e ngaahi taulanga pau ke hoko ko e ngaahi taulanga ia ‘a ia e ngofua ke fakahū fakalao mai ai ha monumanu pe ngaahi me‘a ‘oku ma‘u mo ngaohi mei he monumanu ki he Pule‘angá.

Ngaahi fakangatangata ‘i hono fakahū mai ‘o e monumanu.

6. (1) Kuo pau he ‘ikai ha taha te ne fakahū mai pe ‘omai ha monumanu, pe me‘a ‘oku ma‘u mo ngaohi mei he monumanu, tee‘i monumanu, ngaahi naunau fa‘o‘anga, ngaahi naunau pe me‘akai ‘a e monumanu ki he Pule‘angá—

(a) ta‘e ‘i ai ha tohi fakangofua ‘a e Talēkitá pe ‘a e tokotaha kuo fakamafai‘i ‘e ia ki he me‘a ko iá;

(b) ‘o fepaki mo ha tu‘utu‘uni kuo fai ‘i heni: pe

(c) ‘o fepaki mo e Kupu 7 ‘o e Lao ni.

(2) Kuo pau ki he ngofua pehē kotoa pē ke fakatatau ki he ngaahi fiema‘u ko ia ‘a ia ‘e ala fakamahino‘i ‘i he me‘a ‘oku fekau‘aki mo e

me'a ko ia 'i he ngofua pea 'i ha toe ngaahi tu'utu'uni kuo fai 'i he Lao ni.

(3) 'E lava ke hilifaki 'e ha ngofua ha ngaahi fiema'u pe 'i he ngaahi tu'utu'uni ke fakahoko 'a kinautolu 'i he hili hono fakahū mai pe 'omai 'o ha monumanu pe ngaahi fa'ahinga monumanu pe me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, tee'i monumanu pe ngaahi naunau.

(4) 'E lava ki he ngofua pehē ke ngāue'aki fakalūkufua pe ngāue'aki ki hano fakahū mai 'a ia 'oku fakamahino'i.

(5) 'E lava ke fakapekia ha ngofua pehē pe liliu 'i ha taimi pe 'e he Talēkita pe ha taha kuo fakamafai'i 'e ia ke ne foaki ha ngofua pehē.

7. (1) Kuo pau he 'ikai ha taha te ne fakahū mai pe 'omai ki he Pule'angá ta'e ma'u ha ngofua kimu'a mei he Kapineti 'a 'Ene 'Afió ha monumanu pe 'anga'anga 'o e ngaahi fa'ahinga 'oku hā 'i laló:

Tapui 'o e fakahū mai pe faka'atā 'o ha fa'ahinga monumanu.

(a) ha ngata 'o ha fa'ahinga kalasi pē;

(b) ha fa'ahinga monumanu ngaolo kona, pe fa'ahinga kalasi pē 'o ha monumanu mo'ui 'i 'uta mo 'i ha vai 'a ia 'oku kona, ika pe monumanu ta'e huitu'a 'oku kona;

(c) ha fa'ahinga pē 'o e ngeli;

(d) ha kalasi pē 'o e ngaahi fa'ahinga 'o e sikueli (squirrel);

(e) ha fōkisi pē (red pe silver);

(f) ha masikuati; (masikaati) (musquash or muskrat);

(g) ha hemisitā (hamster);

(h) ha mongikuusi (mongoose);

(i) ha sipu (pe natilia); (coypu or nutria);

(j) ha miniki (mink);

(k) ha lapiasi (rabbit);

(l) ha hea (hare);

(m) ha tia (deer);

(n) ha pōsumu (oppossum);

(o) ha monumanu kehe 'a ia 'e ngali ke hoko ai ha faingata'a pe ke ne fakatupu lavea pe maumau.

(2) Kuo pau he 'ikai ha taha te ne fakahū mai pe 'omai ki he Pule'angá 'a e fua, huhu'a fakatupu (semen) pe kakano 'o ha monumanu kuo fakamahino'i 'i he kupusi'i (1) 'o e Kupu ni ta'e 'i ai ha fakangofua ki mu'a mei he Kapineti.

8. Kuo pau ki he taha 'oku 'a'ana, taha na'a ne nō e vaka, fakafofonga pe 'eikivaka 'o ha vaka pe vakapuna 'oku tau mai ki he Pule'angá ke ne—

Fatongia ke ta'ofi 'a e monumanu hono fakahifo mai.

(a) ta'ofi ha monumanu 'i hano fakahifo mai mei ha vaka pe vakapuna kae'oua kuo fakangofua 'e ha 'Inispēkita; pea

- (b) kapau 'oku fiema'u 'e he 'Inisipēkita, ke ne fai ha malu'i 'o a'u ki he lahi ko e \$1000 'a ia 'e ala fiema'u 'e he 'Inisipēkita ke malu'i 'aki ha tu'utu'uni ke fai ki ai he kupu ni.

Puke mo e tuku atu 'o ha monumanu mo e me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu 'i he ngaahi vaka pe vakapuna.

9. Ka 'i ai ha monumanu pe me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu 'e 'ilo 'e ha 'Inisipēkita 'i ha vaka pe vakapuna pea ko e monumanu pe me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu ko ia 'oku 'ikai fakahū mai pe 'omai ki he Pule'angá 'o fakatatau mo e Lao ni pea 'oku 'ikai tu'u 'i he lisi 'o e tohi ki he fakahū mai 'a e vaka pe vakapuna ko e monumanu pe me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu ko ia kuo pau ke lau ia kuo fakahū ta'e fakalao mai, pea kae'oua kuo tu'utu'uni 'e he 'Inisipēkita ke tauhi ia 'i he vaka pe vakapuna pea toe fakafoki pe he vaka ko iá, kuo pau ki he monumanu pe me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu ko iá ke puke pea faka'auha 'e he 'Inisipēkita pea he 'ikai ha totongi huhu'i ke totongi ki he me'a ko iá.

'Omai ta'e fakalao 'o e monumanu.

10. (1) Ka 'i ai ha monumanu ne 'omai pe fakahū mai ta'e fakalao ki he Pule'angá, pea ka 'i ai ha 'uhiki 'o e monumanu ko iá 'e lava ke pule 'e he 'Inisipēkitá 'a ia kuo pau ke ne faka'auha pe fai fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Talēkita fekau'aki mo e monumanu ko iá.

(2) Ka 'i ai ha tee'i monumanu, me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, me'akai monumanu pe ngaahi naunau na'e fakahū pe 'omai ta'e fakalao ki he Pule'angá 'e 'atā ke puke ia 'e he 'Inisipēkita 'a ia te ne faka'auha, fakahū, fairo'o pe fai kiate kinautolu fakatatau mo ia 'e tu'utu'uni 'e he Talekitá.

(3) Ko e kotoa 'o e ngaahi totongi mo e ngaahi fakamole fekau'aki mo e pea mo ia na'e fai ki ai 'i hono puke, faka'auha pe 'a ia 'e fai ki he monumanu ko ia, koloa, tee'i monumanu, me'akai monumanu pe ngaahi naunau kuo pau ke fua ia 'e he taha 'oku 'a'ana 'a e me'a ko iá, pea kuo pau ke totongi fakafoki ia 'e he taha 'oku 'a'aná ko ha mo'ua ki he Pule'angá pea kuo pau he 'ikai ha totongi huhu'i ke totongi ki he me'a ko iá.

(4) 'E ngofua ki he 'Inisipēkitá ke ne fakaava, pe fiema'u ke ne fakaava ha fa'o'anga pe kato pea 'e ngofua ke ne sivi mo vakai'i ha ngaahi koloa pe ngaahi 'ū me'a kuo 'omai ki he Pule'anga mei muli.

(5) Ko e taha kotoa pē 'oku ne fakahū mai pe 'omai ki he Pule'anga ha monumanu 'o 'ikai fakatatau mo e Lao ni mo ha ngaahi tu'utu'uni kuo fai 'i heni mo ha fakangofua 'i ai 'oku na fai 'a e hia ki he kupu ko 'eni 'o e Lao ni.

(6) Ko e taha kotoa pe 'a ia 'oku ne ma'u 'i he 'ilo'i pau ha monumanu 'oku fakahū ta'e fakalao mai pe 'omai ki he Puleangá pe ha hako 'o e monumanu ko ia, 'oku ne fai ha hia 'i he kongá ko 'eni 'o e Lao ni.

11. (1) Tuku kehe pe ha me'a 'i he Lao ni, 'e ngofua ki he Minisitā koe'uhi ko e kaveinga 'o hono ta'ofi 'a hono 'omai 'a e mahaki 'o e monumanu, 'i ha taimi pe 'aki ha fanongonongo 'i he Kāsete, ke ne tapui pe ta'ofi hono fakahū mai 'o ha monumanu, me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, me'akai monumanu pe ngaahi naunau pe ha toe me'a kehe tatau pē pe ko e hā, tatau pe fakakātoa pe kae'oua ko e ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'oku hā 'i he ngofua 'oku fai ki ai.

Ko e ta'ofi fakatu'upakē 'i hono fakahū mai.

(2) Ka 'i ai ha fanongonongo koe'uhi ko e kupusi'i (1) 'o e kupu ni kuo pau ke fakangata ia he māhina 'e 6 mei he 'aho 'o hono fuofua pulusi 'i he Kāsete, ka 'o kapau 'e fiema'u 'e ala fakalōloa pe fakafō'ou mei he taimi ki he taimi.

12. Kuo pau ko e fatongia 'o e kau 'ofisa kotoa pē 'o e Positi 'Ofisi mo e Tute fakataautaha ke nau tokoni 'i hono fakahoko 'o e kupu 10 'o e Lao ni pea ke ta'ofi hono fakahū mai ki he Pule'anga, pe ko hano 'omai ki ha kongá 'o e Pule'angá ha me'a 'oku fepaki mo e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni pea mo ha ngaahi tu'utu'uni kuo fai 'i heni. Koe'uhi ko e ngaahi kaveinga ko 'eni, 'e ngofua 'i he fekau'aki mo ha me'a pehē kuo 'omai pe feinga ke 'omai ke ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Lao ki he Positi 'Ofisi 'i he me'a ki he ngaahi ko'loa fakameili kuo li 'o maumau ai 'a e Lao ko iá, pea 'e he Lao ki he Anga 'o e Tute mo hono Tānaki (Vahe 93) pea mo e Lao ki he Ngaahi Tute (Fika 26 'o e 1974) 'i he me'a 'oku kau ki he ngaahi koloa ta'e tute pea tapui.

Fatongia 'o e kau 'ofisa 'o e Positi 'Ofisi mo e Tute.

Vahe 95.

Vahe 67.

13. (1) 'E ngofua ki he Minisitā mei he taimi ki he taimi ke ne fa'u 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he kotoa pe ha ni'ihi 'o e ngaahi kaveinga ko 'eni:

Pule'i 'o e fakahū mai 'o e monumanu etc. mo e ta'ofi hono 'omai 'o e mahaki.

(a) tapui pe fakangata hono fakahū mai pe 'omai ki he Pule'anga (tatau 'i he fakalūkufua pe mei he ngaahi fonua ko ia pe ngaahi feitu'u pea 'i he lolotonga 'a e ngaahi vaha'a taimi 'a ia 'e ala fe'unga koe'uhi ko e kaveinga 'o hono ta'ofi 'a e 'omai ki he Pule'anga ha monumanu 'oku uesia 'e ha mahaki pea tatau ko e kotoa pē kae'oua ko e ngaahi tu'utu'uni ko ia 'a ia 'oku ala fakamahino'i 'i he ngaahi tu'utu'uni pe 'i he ngofua kuo fai ki ai) 'o e kotoa pē ha ni'ihi 'o e ngaahi me'a ko 'eni:

- (i) monumanu fa'ahinga 'e taha pie lahi ange 'o e monumanu;
- (ii) ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu mo e tee'i monumanu;
- (iii) ha me'akai monumanu, ngaahi naunau, mo e ngaahi me'a 'o ha fa'ahinga pe 'a ia kuo, pē 'oku fakapotopoto 'a e tui ki ai 'a e 'Inisipēkita kuo na fetu'utaki mo ha monumanu

- kehe me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu pe tee'i monumanu;
- (iv) kekekele, 'one'one, 'umea, me'a fakamamafa vaka, puha, naunau fa'o'anga me'a, fa'o'anga 'akau 'e ala tupu pe me'akai monumanu.
- (b) tu'utu'uni ha ngaahi taulanga pe ngaahi mala'e vakapuna 'a ia 'e ngofua ke fakahifo mai ai ha monumanu pe ngaahi fa'ahinga 'o e monumanu ki he Pule'anga;
- (c) fai 'a e ngaahi tu'utu'uni mo 'eke 'a e ngaahi tohi fakamo'oni ki he monumanu, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, tee'i monumanu, ngaahi naunau mo e me'akai monumanu, pe ha taha 'o kinautolu, ke fakahū mai ki he Pule'anga koe'uhi ke ta'ofi hono fakahū mai 'o e mahaki ki he Pule'anga;
- (d) fai hono 'oatu pe kaniseli 'o e ngaahi ngofua ki he fakahū mai 'o e monumanu, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, tee'i monumanu, ngaahi naunau mo e me'akai monumanu, pe ha taha 'o kinautolu ke hū mai ki he Pule'anga pea fakamahino'i ha ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'e fiema'u ke ne ta'ofi 'a e 'omai 'a e mahaki ki he Pule'anga;
- (e) 'oatu ki he kau 'eiki vaka mo e kau kapiteni 'o e ngaahi vaka mo e vakapuna mo e kau ma'u mafai 'oku nau pule'i 'a e ngaahi taulanga, ke 'oatu 'a e ngaahi fakamatala ko ia koe'uhi ko e ngaahi kaveinga 'o e Lao ni 'a ia 'e tu'utu'uni mei he taimi ki he taimi;
- (f) fa'u 'a e tu'utu'uni ki he ngaahi fatongia ke fai 'e he kau 'eiki vaka pe kau kapiteni 'o ha ngaahi vaka pe vakapuna 'i he fekau'aki mo ha monumanu tatau ai pē pe 'ikai fakataumu'a ke fakahū mai ki he Pule'anga pea 'i he me'a fekau'aki mo hono tauhi 'o e veve 'i he ngaahi vaka mo e vakapuna; mo e fiema'u ke ngāue'aki 'a e ngaahi naunau fakafaingofua ki hono faka'auha 'a e veve pe ko hono tuku atu 'o e veve 'o hangē ko ia kuo tu'utu'uni 'e he 'Inisipēkita;
- (g) tu'utu'uni hono sivi 'o e monumanu, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu kuo 'omi pe 'ai ke 'omai ki he Pule'anga;
- (h) tu'utu'uni ki hono tapuni (sila'i) ki he'ene fakafiemālie ki ha 'Inisipēkita pe ha vaka pe vakapuna 'oku tau mai ki he Pule'anga mei muli, ha ngaahi kopate me'akai 'a ia 'oku 'i ai ha kakano'i manu 'a ia na'e 'omi mei ha fonua muli, pe ha kakano'i manu 'a ia ia kuo 'osi fetu'utaki mo e kakano'i manu ko ia;
- (i) ke tu'utu'uni ki he taha kotoa pe (kau ki ai mo e mēmipa kotoa pē 'o e kauvaka 'o ha vaka pe vakapuna) 'oku tu'uta

mai ki he Pule'anga mei Tu'a Pule'anga ke fai ha fakamatala 'i he foomu kuo tu'utu'uni koe'uhi ko e kaveinga ko ia pe 'oku 'i ai ha'ane monumanu, me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, ngaahi naunau pe me'a mo'ui 'i he'ene kato pe kuo ne 'i ha fale fahi'anga monumanu, falengäue kakano'i manu pe faama, 'i loto 'i he vaha'a taimi kuo tu'utu'uni ki ai 'i he tohi fakamatala;

- (j) ke tu'utu'uni koe'uhi ko hono fa'ao fakapule'anga mo e faka'auha 'o e monumanu, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, tee'i monumanu, me'akai monumanu pe ngaahi naunau 'a ia ko ia 'e fiema'u ke pule'i pe ke ta'ofi 'a hono 'omai 'o ha mahaki ki he Pule'anga, pea ke tu'utu'uni 'a e founga 'o hono faito'o ta'ofi 'o e kakai pe ngaahi me'a 'a ia kuo nau fetu'utaki mo e monumanu, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, tee'i monumanu, me'akai monumanu pe ngaahi naunau, vaka, vakapuna pe ha me'a kehe 'oku ngalingali te ne fetuku holo ha mahaki;
- (k) ke tu'utu'uni fakalükufua koe'uhi ko e ngaahi taumu'a kotoa 'a ia 'e ala fiema'u koe'uhi ko hono ta'ofi 'a hono 'omai 'o e mahaki ki he Pule'anga.

14. (1) Ko e taha kotoa pe 'a ia 'oku ne fai ha me'a 'e maumau ai pe 'ikai fai fakatatau ki ha taha 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e Konga ko 'eni 'o e Lao ni, pe ha fanongonongo kuo fai 'e he Minisitā koe'uhi ko e Kupu 11 'o e Lao ni 'oku ne maumau'i 'a e konga ko 'eni 'o e Lao ni.

Ngaahi
maumau lao.

(2) Ko e taha kotoa pe 'oku ne maumau'i 'a e konga ko 'eni 'o e Lao ni 'e ala tautea 'i ha'ane mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'e 'ikai lahi hake 'i he \$2000 pe ki ha ngäue pöpula ki he vaha'a taimi 'oku 'ikai lahi hake 'i he māhina 'e 3 pe fakatou'osi.

KONGA III.—PULE'I 'O E MAHAKI

Mahaki 'i he Tepile 'Uluaki

15. (1) 'I he Lao ni tuku kehe kapau 'oku toe 'i ai ha faka'uhinga kehe 'i ai, ko e lau kotoa pē ki ha mahaki 'oku 'uhinga ia ki ha mahaki kuo fakamahino'i 'i he Tēpile 'Uluaki pe Ua ki he Lao ni.

Ngaahi
mahaki 'oku
'uhinga ki ai
'a e Lao.

(2) 'E ngofua ki he Minisitā mei he taimi ki he taimi 'aki ha fanongonongo 'e he Kāsete ke ne fakatonotonu 'a e ngaahi Tēpile ki he Laó ni 'aki hono to'o pe fakahū atu 'a e hingoa 'o ha mahaki.

16. (1) Kapau 'oku 'i ai ha 'Inisipēkita 'oku 'i ai ha 'uhinga ke tui pe mahamahalo 'oku ma'u 'e ha monumanu pe uesia pe 'osi ma'u 'e ha taha 'o e ngaahi mahaki, 'i he taimi lolotonga ko ia, 'a ia kuo fakamahino'i 'i he Tēpile 'Uluaki 'o e Laó ni pea 'oku pe kuo ne 'i ha

Pule'i 'o e
ngaahi
mahaki 'i he
tepile
'uluaki.

kelekele kuo pau ke ne fakahaa'i 'i ha fanongonongo 'a e kelekele ko ia pea mo ha toe kelekele kehe (kapau 'oku 'i ai) 'i he kaungā'api kelekele ko ia 'a ia te ne ala fakamahino'i ko e feitu'u 'osi ma'u.

(2) Kuo pau ki he fanongonongo kotoa pē kuo fai koe'uhi ko e kupusi'i (1) 'o e Kupu ni ke 'oatu ai ha tatau 'o e fanongonongo ki ha taha 'oku nofo 'i he kongā takitaha 'o e kelekele ko ia kau ki ai mo e feitu'u 'osi ma'u:

Tuku kehe kapau ko e 'Inisipēkita 'oku ne fai 'a e fanongonongo 'oku 'ikai te ne lava 'o fe'iloaki mo ha taha hili ha'ane faka'eke'eke fe'unga ke fakapapau'i ha taha 'oku nofo 'i he kongā 'o e kelekele 'e 'ikai fiema'u ke tufa 'a e fanongonongo ko ia:

Tuku kehe kuo pau foki, kapau 'oku ta'e malava ke fai 'a e fanongonongo 'o fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni kimu'a 'o e kupu ni, 'e lava ke fai ia 'aki ha fanongonongo 'i he Kāsete.

(3) Kuo pau ki he fanongonongo kotoa pē ko ia ke 'i ha foomu kuo fakangofua koe'uhi ko e taumu'a ko ia 'e he Minisitā.

(4) Ka 'i ai ha kelekele 'oku fakahaa'i ko ha feitu'u 'osi ma'u 'e he 'Inisipēkita kuo pau ke ne fakahā leva ki he Minisitā 'a ia kuo pau ke ne fai ha fanongonongo fakapule'anga 'o e feitu'u 'osi ma'u pea kuo pau ke ne fakahaa'i ha kongā 'o e pe kātoa 'o e motu 'a ia 'oku tu'u ai 'a e feitu'u 'osi ma'u ko ha 'ēlia 'osi ma'u.

(5) 'Oka fakahaa'i ha 'elia 'osi ma'u 'e he Talēkita 'e ngofua ke ne fiema'u ha tokoni 'a ha mēmipa 'o e Polisi pe ha 'ofisa 'o e mala'e vakapuna pe kau ma'u mafai taulanga ke fokotu'u ha ngaahi me'a 'aa'i hala 'o e ngaahi hu'anga ki tu'a mei he 'elia 'osi ma'u pea kuo pau ke ne tu'utu'uni ha ngaahi naunau fakafaingofua ke fokotu'u ai koe'uhi ki hono fakama'a mo hono fai 'o e faito'o ta'ofi ki he ngaahi me'alele kotoa pē mo e sū, pea mo ha toe me'a kehe 'oku ngalingali te ne fai hano fetuku holo 'a e mahaki, mei he'enau mavahe atu he 'elia ko ia.

(6) Kuo pau ki he Talēkita ke ne tu'utu'uni ke fokotu'u ha ngaahi naunau fakafaingofua koe'uhi ko e faito'o ta'ofi mahaki 'o e ngaahi fa'o'anga, ngaahi puha lalahi, ngaahi me'a 'ai'anga me'a mo e ngaahi 'alā me'a pehē 'a ia 'oku ngalingali te nau fetuku holo 'a e mahaki pea 'oku toki fetuku atu mei he 'elia 'osi ma'u pe kau ai mo e sivi fakalautelau 'o e 'ū kato 'a e kakai kotoa 'oku nau mavahe atu mei he 'elia 'osi ma'u ki ha toe ngaahi motu kehe 'i he Pule'anga, pe ki ha ngaahi fonua kehe, koe'uhi ke ne ta'ofi ha sū, ngaahi me'a ngāue, monumanu pe koloa vesitapolo, pe ha toe me'a kehe 'a ia 'i he fakakaukau 'a e 'Inisipēkita 'oku ngalingali kuo 'osi ma'a mei he'enau mavahe atu mei he 'ēlia 'osi ma'u.

(7) 'Oku maumaulao pea 'oku ala mo'ua 'i hano tautea ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$1000 'a e taha kotoa pē—

(a) 'oku ne fakafepaki'i pe fakafe'atungia'i 'ilo pau pe ta'e fai 'ilo pau ki ha tu'utu'uni, ha mēmipa 'o e Polisi pe ha 'ofisa 'o e

mala'e vakapuna pe kau ma'u mafai taulanga 'a ia 'oku ne fai 'a hono fakahoko hono ngaahi fatongia koe'uhi ko e kupu ni; pe

- (b) 'oku ne hū 'ilo pau pe mavahe atu, pe 'ave ha monumanu, me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu, tee'i monumanu, vesitapolo, ngaahi koloa fua'i'akau pe 'akau, me'akai monumanu, ngaahi naunau, pe me'a 'o ha fa'ahinga pe mei ha 'ēlia 'osi ma'u ta'e 'i ai ha tohi fakangofua mei ha 'Inisipēkita pe ha founga kehe 'o 'ikai ke fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'e ala fakamahino'i 'e he 'Inisipēkita 'i he tohi 'oku ne foaki 'a e fakangofua; pe
- (c) 'oku ne 'ave 'i he 'ilo'i pau ha monumanu, me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu, tee'i monumanu, vesitapolo, koloa fua'i'akau pe 'akau, me'akai monumanu, ngaahi naunau, pe ha me'a mei he pe ki he 'ēlia 'osi ma'u, pea mei he feitu'u 'e taha 'i loto 'i ha 'ēlia 'osi ma'u, ta'e 'i ai ha tohi fakagofua mei ha 'Inisipēkita pe 'i ha founga kehe 'o ikai ke fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'e ala fakamahino'i 'e he 'Inisipēkita 'i he tohi 'oku ne foaki 'a e fakangofua.

(8) Ko e kotoa 'o e monumanu, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu, tee'i monumanu, vesitapolo, fua'i'akau pe ngaahi koloa mei he 'akau me'akai monumanu, ngaahi naunau, pe ha me'a 'a ia 'oku 'oatu pe 'omai 'o fepaki mo e kupusi'i (7) 'o e kupu ni 'e ngofua ke puke 'e he 'Inisipēkitá pea kuo pau ke puke fakamālohi, faka'auha, fakatau atu pe ka 'ikai pea tuku atu ia 'o fakatatau ki ha tu'utu'uni 'e ala fai 'e he Talēkitá.

17. Ko e fanongonongo kotoa pē 'o ha 'ēlia pe kekele ko e feitu'u 'osi ma'u pe ko e 'ēlia 'osi ma'u kuo pau ke hokohoko atu kae 'oua kuo tamate'i 'aki ha fanongonongo hono tamate'i ko ia 'a ia 'oku 'oatu 'i he founga pe ko ia na'e 'oatu 'aki hono fakahā 'o e fanongonongo ko ia kimu'á.

Tamate'i 'o e feitu'u ko ia 'a ia na'e fanongongo.

18. (1) Ka 'i ai ha taimi 'oku hā mai kuo tō ha mahaki fakatu'utāmaki 'oku ngalingali ke tō 'i he Pule'angā, pe 'i ha kongā pe ngaahi kongā 'o e Pule'angā, 'e ngofua ki he Minisitā, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti ke ne fanongonongo 'oku 'i ai ha tu'unga 'o e mahaki 'o e monumanu 'oku hoko fakafokifā 'i he kotoa 'o e Pule'angā pe 'i he kongā ko ia 'o e Pule'anga 'a ia 'e ala fakamatala'i 'i he Fanongonongó.

"Ko e fanongonongo 'o e to fakafokifā 'a e mahaki monumanu.

(2) Kuo pau he 'ikai kei hokohoko atu hono ngāue'aki 'o e Fanongonongo ko ia 'o laka hake 'i he māhina 'e 6, ka kuo pau he 'ikai ha me'a 'i he kupusi'i ko 'eni ke ne ta'ofi a hono toe fai ha fanongonongo 'e taha kimu'a pe 'i he hili e ngata 'a e vaha'a taimi ko ia.

(3) Lolotonga 'a e tō fakafokifā ha mahaki 'o e monumanu 'i hono kotoa 'i ha 'ēlia pe ngaahi 'ēlia pehē 'e ngofua ki he Talēkita pea ha taha kuo ne fakamafai'i 'i ha tohi koe'uhi ko e 'uhinga ko ia ke ne—

(a) fekau ha taha tangata fe'unga 'oku laka hake hono motu'a 'i he ta'u 18 'a ia 'oku nofo pe ngāue 'i loto 'i he maile 'e 5 mei he feitu'u 'oku fiema'u ai ke tokoni ai ke ne tokoni 'i loto 'i ha 'ēlia pehē ke ne ta'ofi, faka'auha, pe fakangata e mafola 'a e mahaki 'i ha founga 'e fakamahino'i 'e he Talēkita pe taha 'oku ne fekau ke fai 'a e tokoni;

(b) fekau 'a e taha 'oku 'a'ana ha me'a pe naunau pe kekele pe ngaahi fale pe vaka pe vakapuna 'a ia 'oku 'i ha kongā pē 'o e Pule'anga pea 'a ia 'oku pehē 'e he Talēkita pe taha kuo ne fakamafai'i 'e tokoni ki hono ta'ofi, faka'auha, pe fakangata 'a e mafola 'a e mahaki ke 'ave 'a e me'a pe naunau ko ia ki pe fakangofua ia pe ko e kekele pe ko e ngaahi fale pe ko e vaka pe ko e vakapuna ko ia ke ngāue'aki ki ha vaha'a taimi kuo tukupau 'e he Talēkita pe ha taha kehe.

(4) Ko e taha kotoa pē 'a ia, 'i he'ene tali ki ha fekau 'o fakatatau mo e kupu ni, 'oku ne fai ha tokoni, pe 'ave ha me'a pe naunau ki pe fakangofua ia pe ha kekele pe ngaahi fale pe vaka pe vakapuna ke ngāue'aki ki ha vaha'a taimi 'e he Talēkita pe ha taha, kuo pau ke totongi pe totongi huhu'i mei he pa'anga kuo vahe'i 'e he Fale Alea koe'uhi ko e kaveinga ko ia 'e he Talēkita 'i he ngaahi tu'unga ko ia, 'i ha tu'unga totongi, pea ke fakatatau ki he ngaahi tu'unga 'a ia 'e ala tu'utu'uni 'e he ngaahi tu'utu'uni kuo fai koe'uhi ko e Lao ni pe 'a ia 'e ala fakangofua 'e he Minisitā 'o e pa'anga kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni pehē pe 'i he ngaahi me'a 'a ia 'oku 'ikai ngāue'aki ki ai 'a e ngaahi tu'utu'uni.

(5) Ko e taha kotoa pē 'oku ne fai 'i he loto ki ai ha maumau'i 'o ha pe ta'e fai fakatatau ki ha tu'utu'uni 'o e kupu ni 'oku ne maumau lao, pea 'e ala tautea ia 'i ha'ane mo'ua ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$200.

Ngaahi mafai
ki he hoko
fakafokifā
hono ta'ofi 'o
hono 'omai
pe mafola 'a
e mahaki.

19. Kapau kuo fanongonongo 'e he Minisitā 'i he loto ki ai 'a e Kapinetai 'oku ai e tūkunga 'oku hoko fakafokifā mai 'a e mahaki 'o e monumanu 'i he kotoa pē kongā pe ngaahi kongā 'o e Pule'angā pea 'i he lolotonga 'a e hokohoko atu 'a e me'a 'oku hoko fakafokifā ko ia, 'e ngofua ki he Talēkita 'i he 'ēlia pe ngaahi 'ēlia, ke ne fai 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ia, pea fai kotoa 'a e ngaahi ngāue mo e ngaahi me'a, pea fai kotoa 'a e ngaahi tu'utu'uni, pea 'a ia 'oku ne fiema'u 'a e ngaahi ngāue ko ia ke fai, 'a ia 'i he fakakaukau 'a e Talēkitā 'oku fe'unga mo fiema'u koe'uhi ko e kaveinga 'o hono faka'auha, fakangata, pe ta'ofi 'a e mafola 'a e mahaki.

20. (1) Ka 'i ai ha monumanu ne puke fakamālohi'i pea tamate'i koe'uhi 'oku uesia pe 'osi ma'u pe mahalo'i 'oku uesia pe 'osi ma'u 'e ha taha 'o e ngaahi mahaki 'a ia 'i he lolotonga ni oku fakamahino'i 'i he Tēpile 'Uluaki ki he Lao ni kuo pau leva ai ke totongi mei he pa'anga kuo vahe'i 'e he Fale Aleá koe'uhi ko e kaveinga ko ia ki he taha 'oku 'a'ana 'a e monumanu kuo tamate'i 'a ia ko e totongi huhu'i ke tatau mo e tu'unga mahu'inga fakamāketi fe'unga ki he monumanu ko iá, 'a ia 'e hilifaki 'i he taimi 'o e sivi, 'a ia ko e tupu ia 'i hono puke fakamālohi'i mo hono tamate'i.

Totongi huhu'i koe'uhi ko e ngaahi mahaki 'i he tepile 'uluaki.

(2) Kuo pau ke fai 'e he Talēkita 'a e fakafuofua'i 'o e totongi huhu'i 'a ia kuo pau ke aofangatuku 'a 'ene tu'utu'uni.

(3) Kuo pau he 'ikai totongi 'a e totongi huhu'i ko iá kapau ko e taha 'oku 'a'aná kuo ne halaia 'i he maumau koe'uhi ko e Kupu 16(7) 'o e Lao ni 'i he me'a fekau'aki mo e monumanu kuo tamate'i.

Ngaahi Mahaki 'i he Tepile Ua

21. (1) Ka 'i ai ha 'uhinga 'a ha 'Inisipēkita ke tui pe mahamahalo 'oku 'i ai ha monumanu 'e uesia pe 'osi ma'u 'e ha taha 'o e ngaahi mahaki kuo fakamahino'i 'i he Tēpile hono Ua 'i heni pea 'oku pe kuo 'i ha kelekele 'e ngofua 'i ha fanongonongo ke ne fanongonongo 'a e kelekele ko ia pea mo ha kelekele kaungā'api 'a ia 'e ala ke ne tuhu'i pau ko ha feitu'u pule'i'anga mahaki;

Ko e feitu'u pule'i'anga mahaki.

(2) Ko e fanongonongo kotoa pē koe'uhi ko e kupusi'i (1) 'o e kupu ni kuo pau ke tufa 'aki hono 'oatu ha tatau 'e taha 'o e fanongonongo 'i ha taha 'oku nofo 'i he konga kekeleke takitaha 'a ia 'oku kau 'i he feitu'u pule'i'anga mahaki:

Tuku kehe kapau ko e 'Inisipēkita ko ia 'oku ne 'oatu 'a e fanongonongo 'oku 'ikai te ne lava lelei ke ma'u mo fakapapau'i vave 'a e taha 'oku nofo ai, he 'ikai leva ke totonu ke ne 'oatu 'a e fanongonongo pea 'i he ngaahi me'a pehē 'e toki ala lava ia ke fai 'a e fanongonongo 'i he Kāsete.

(3) Kuo pau ki he fanongonongo kotoa pē ko ia ke 'i ha foomu kuo fakangofua koe'uhi ko e kaveinga ko iá 'e he Talēkitá.

(4) Kuo pau ki he fanongonongo kotoa pē ko ia ke ne tu'utu'uni ko e monumanu kotoa pē 'a ia 'oku 'i he loto'ā tatau mo e monumanu kuo mahalo'i pea 'a ia 'oku ala ma'u 'e he mahaki kuo pau ke kolonitini 'i he kelekele ko ia 'i he vaha'a taimi kuo fakamahino'i 'i he fanongonongó.

(5) Kuo pau ko e fanongonongo kotoa pē 'o ha feitu'u 'oku pule'i ai 'a e mahaki ke hokohoko atu 'a hono fakamālohi'i ki he 'aho 'e 21 pe ki he vaha'a taimi nounou ko iá 'a ia 'e fakamahino'i 'i he fanongonongo pea 'e ala ke fakafou mei he taimi ki he taimi.

Tuku kehe kuo pau ki he Talēkita ke ne fiemālie ko e fakafou ko ia 'o e fanongonongo 'oku fiema'u koe'uhi ko hono sivi fakalelei, faito'o, pule'i pe faka'auha 'o e mahaki.

(6) 'E ngofua ke fakapekia ha fanongonongo 'o ha feitu'u pule'i'anga mahaki 'e ha 'Inisipēkita 'aki ha fanongonongo ke fakapekia 'i he founga tatau pe mo ia na'e 'oatu 'aki hono fakahaa'i 'o e fanongonongó.

(7) Ko e taha kotoa pē 'oku ne fai ha maumau pea 'e tautea 'i ha'ane mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'e 'ikai lahi 'i he \$1000 'a ia 'oku ne 'ave 'i he loto ki ai ha monumanu pe me'a ki tu'a mei pe ki ha feitu'u pule'i'anga mahaki ta'e 'i ai 'a e tohi fakangofua mei ha 'Inisipēkita pe ha me'a kehe 'oku 'ikai fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni ko ia 'a ia 'e fakamahino'i 'e he 'Inisipēkita 'i he tohi fakalao 'oku 'oatu ai 'a e fakangofua.

Mahaki 'i he Tepile 'Uluaki mo e Ua

Mafai ke tamate'i ha monumanu mo fai ha sivi 'o e sino mate.

22. (1) Ka 'i ai ha 'Inisipēkita 'oku ne sivi ha monumanu pe monumanu 'o ne mahamahalo ko e monumanu pe monumanu ko iá 'oku nau mahaki'ia pea ne pehē 'oku fiema'u ke fai hano sivi 'o e sino mate ke fakapapai'i mei ai ha tupu'anga 'e ngofua kiate ia, 'i he mafai 'o e Talēkita, ke ne tamate'i 'a e monumanu pe monumanu ko iá pea fai ha sivi 'a e sino mate 'i he founga 'oku ne pehē 'oku fe'unga koe'uhi ke fakapapai'i pe ko e monumanu pe monumanu ko ia 'oku mahaki'ia pea mo e me'a ko iá 'oku fe'unga koe'uhi ko e kaveinga tatau pe mo ia ke ma'u ai ha ngaahi kongá ke sivi fakakemi 'a hono tupu'angá.

(2) Ka 'i ai ha 'Inisipēkita 'oku ne tamate'i ha monumanu 'o fakatatau ki he kupusi'i (1) 'o e kupu ni kuo pau ke ne fakahā 'i he tohi ki he Talēkitá mo e taha 'oku 'a'aná, 'a e ngaahi ola 'o e sivi pea mo ha ngaahi fakamatala fakakemi 'a ia 'e ma'u mei he sivi ko iá.

Pule'i 'o e mahaki mo hono faka'auha 'o e monumanu mahaki'ia.

23. (1) Kapau 'oku fiemālie 'a e Talēkitá 'o ne pehē 'oku mahaki'ia pe 'osi ma'u 'e ha mahaki pe ne mahaki'ia lolotonga 'a e mähina 'e 3 kimu'a 'e ngofua ke ne fai ha tu'utu'uni—

(a) ke pule'i pe faka'auha 'a e mahaki; pe

(b) ke fakahoko hono faka'auha 'a e monumanu ko iá lolotonga 'oku vakai'i 'e ha 'Inisipēkita.

(2) Ko e taha 'oku 'a'ana ha monumanu 'oku mahaki'ia pe 'oku mahalo'i 'oku mahaki'ia pe ko e taha 'oku nofo 'i ha kelekele 'a ia 'oku 'i ai ha monumanu 'oku mahaki'ia kuo pau ke ne fai 'a e me'a ko iá neongo pe ko e hā 'a ia 'e tu'utu'uni 'e ha 'Inisipēkita mo fiema'u ke pule'i pe faka'auha ha mahaki, pe ta'ofi 'a e mafola 'a ha mahaki ki pe mei ha feitu'u neongo pe ko fē.

(3) Kapau he 'ikai fai 'e ha taha 'oku 'a'aná, taha 'oku nofo i ai, pe taha 'oku ne tokanga'i, ki he'ene fakafiemālie ki he 'Inisipēkitá ki ha tu'utu'uni 'oku fai 'i he kupusi'i (2) 'o e kupu ni, kuo pau ki he 'Inisipēkitá, 'aki 'a e mafai 'o e Talēkitá, ke ne fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni 'i he me'a kotoa pē 'o hilifaki 'a e fakamole, kae'oua na'a

pehē ke ta'e kau ai 'a e mo'ua koe'uhi ko e Lao ni 'a e taha 'oku 'a'aná, taha 'oku nofo 'i ai pe taha 'oku ne tokanga'i.

(4) Ko e taha kotoa pē 'oku ne fai ha maumau 'i he loto ki ai pe ta'e fai ki ha me'a 'oku fekau'aki mo ha tu'utu'uni 'i he kupu ni pe 'o ha me'a 'oku fiema'u, fekau pe tu'utu'uni kuo fai pe 'oatu pe hilifaki koe'uhi ko e kupu ni 'oku ne fai ha maumau, pea 'e tautea 'o ka mo'ua ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$500 pea kapau ko e maumau 'oku hokohoko atu, ki ha toe tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$20 ki he 'aho kotoa pē pe kongá 'a ia 'oku lolotonga hokohoko atu ai 'a e maumau.

24. Ko e tokotaha kotoa pē 'a ia, tuku kehe 'a e ngaahi kaveinga fakasaienisi 'i he mafai mei he Talēkita, 'oku ne fakafetu'utaki 'i he loto ki ai pe fakatupu ke fakafetu'utaki ha mahaki ki ha monumanu 'oku ne fai 'e ia ha hia pea 'e tautea 'i ha'ane mo'ua ki he ngāue pōpula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai lahi hake 'i he ta'u 'e 2, pe ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$100 'a e me'a ko ia 'e fakakaukau 'e he Fakamaau'angá 'oku taau pe fakatou'osi.

Fakafetu'utaki 'a e mahaki 'i he loto ki ai.

25. (1) Ka 'i ai 'i he fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni pe 'o ha ngaahi tu'utu'uni kuo fai koe'uhi ko e Lao ni ha monumanu 'oku tu'utu'uni ke tamate'i pea tamate'i koe'uhi 'oku uesia pe 'osi ma'u 'e ha taha 'o e ngaahi mahaki 'a ia 'i he lolotonga ni 'oku fakamahino'i 'i he Tēpile Ua ki he Lao ni pe 'oku mahalo'i 'oku uesia 'e he me'a ko iá, pea ko e 'anga'anga 'o ia 'oku faka'auha pe fakaka'anga kuo pau ki he taha 'oku 'a'aná ke ai 'ene totonu ki ha totongi mei he pa'anga kuo vahe'i e he Fale Aleá koe'uhi ko e kaveinga ko iá, ko e huhu'i 'i he ngaahi me'a ko ia, ke a'u ki he tu'unga, pea fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni hili 'eni 'oku tu'utu'uni ki ai 'i he kupu ni.

Totongi huhu'i koe'uhi ko e monumanu kuo tamate'i koe'uhi 'oku 'i ai 'a e mahaki 'oku 'i he Tepile Ua.

(2) Kuo pau ki he totongi huhu'i ke makatu'unga 'a ia hili 'eni 'oku tu'utu'uni ki ai 'i he kupu ni 'i he mahu'inga fakamāketi fe'unga ko ia 'o e monumanu 'o hangē ko ia 'oku hilifaki ki ai 'i he taimi 'o e sivi 'a ia ko hono ngaahi ola ko e tu'utu'uni ke tamate'i, ko e totongi huhu'i ke fakapapau'i 'e he Talēkita 'a ia ko 'ene tu'utu'uni kuo pau ke aofangatuku.

(3) Ka 'i ai ha me'a 'a ia ko e totongi huhu'i 'i he fekau'aki mo ha monumanu kuo tamate'i 'oku totongi koe'uhi ko e kupu ni, kapau 'i he hili hono sivi 'o e 'anga'anga 'o e monumanu 'e fiemālie 'a e 'Inisipēkita tā na'e 'ikai mahaki'ia ia 'i he taimi na'a ne tu'utu'uni ai ke tamate'i ai iá, ko e lahi 'o e totongi huhu'i kuo pau ko ha lahi ia 'e tatau mo e mahu'inga fakamāketi fe'unga ko ia 'o e monumanu.

(4) Ka 'i ai ha me'a 'a ia ko e totongi huhu'i 'i he fekau'aki mo ha monumanu na'e tamate'i 'oku totongi koe'uhi ko e kupu ni, kuo pau ki he lahi 'o e totongi huhu'i ke lahi tatau mo e vaeua 'o e mahu'inga fakamāketi fe'unga 'o e monumanu.

Ko e ngaahi me'a 'a ia he 'ikai fai ai ha totongi huhu'i.

26. (1) Kuo pau he 'ikai fai ha totongi huhu'i 'i he fekau'aki mo ha monumanu kuo fakahū mai kapau ko e monumanu ko ia 'oku tu'utu'uni ke tamate'i kimu'a pea tuku ange mei he ngaahi pule'i fakakolonitini, pe fakamo'oni 'oku fu'u tau'atāina 'aupito ia mei he mahaki 'e he 'Inisipēkita pe ha 'ofisa kuo fakamafai'i 'e ia.

(2) Kuo pau he 'ikai ha totongi huhu'i ke totongi koe'uhi ko e kupu 25 'o e Lao ni 'i he fekau'aki mo ha monumanu 'oku kehe mei he fanga hoosi, fanga pulu, fanga sipi, fanga kosi mo e fanga puaka.

Ko e ta'e fai hono faka'auha 'o e 'anga'anga.

27. Ko e taha kotoa pē 'a ia 'oku ne ta'e fai pe ta'e tokanga ke faka'auha 'a e 'anga'anga 'o ha monumanu 'o hangē ko ia 'oku tu'utu'uni 'e he 'Inisipēkita 'oku ne fai ha hia pea 'e tautea 'i ha'ane mo'ua ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$100.

Ngaahi tu'utu'uni koe'uhi ke ne ta'ofi 'a e mafola 'a e mahaki.

28. (1) 'I he 'ikai ke fai hono fakangatangata 'a e mafai ke fa'u 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a ia kuo foaki 'e he Kupu 13 'o e Lao ni 'e ngofua mei he taimi ki he taimi ki he Minisitā ke ne fa'u 'a e ngaahi tu'utu'uni koe'uhi ko e kotoa pe ni'ihi 'o e ngaahi kaveinga ko 'eni:—

- (a) tu'utu'uni koe'uhi ko hono puke mo e tamate'i pe ko e kolonitini 'o ha monumanu 'a ia 'oku mahaki'ia pe 'osi ma'u pe mahalo'i 'oku mahaki'ia pe 'osi ma'u 'e ha mahaki;
- (b) tu'utu'uni ki hono faka'auha mo e ta'ofi 'a e mafola 'a e mahaki;
- (c) tu'utu'uni koe'uhi ko hono pule'i 'o e monumanu mo e ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu 'i ha 'elia 'osi ma'u, pe feitu'u 'osi ma'u pe 'elia 'i ha 'elia 'osi ma'u, pe feitu'u 'osi ma'u pe 'elia pule'i'anga mahaki;
- (d) tu'utu'uni koe'uhi ki hono tapui pe tu'utu'uni 'a e fehū'aki holo 'a e monumanu, kakai, me'akai monumanu, ngaahi naunau, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he faama mo e ngaahi me'a, ki loto, mei loto, pe 'i ha feitu'u 'osi ma'u, 'elia 'osi ma'u pe 'elia pule'i'anga mahaki;
- (e) tu'utu'uni koe'uhi ko hono pule'i mo e ngaahi tu'utu'uni fakafaito'o ke ngāue'aki koe'uhi ko e monumanu kuo mahaki'ia, 'osi ma'u pe mahalo'i 'oku mahaki'ia, pe 'osi ma'u 'i he mahaki;
- (f) tu'utu'uni 'a e founa kuo pau ke fakama'a mo faito'o 'a e kakai pe ngaahi me'a 'oku fetu'utaki mo e monumanu kuo mahaki'ia pe 'osi ma'u 'e he mahaki, mo e kelekele, ngaahi fale, ngaahi me'a 'oku uta ai 'o fetu'utaki mo e monumanu kuo mahaki'ia pe 'osi ma'u;
- (g) tu'utu'uni koe'uhi ko e faito'o ta'ofi pipihi 'o e kakai, vala, ngaahi me'alele mo ha ngaahi koloa tatau pē pe ko e hā, ha taha 'a ia pe me'a 'a ia 'oku hū atu 'i he pe fou atu 'i ha 'elia

'a ia 'oku lolotonga tō 'o hoko fakafokifā ai ha mahaki 'o e monumanu 'o fakatatau mo e Kupu 18 'o e Lao ni pe ha kongā 'o e 'elia 'oku fakamahino'i 'i he ngaahi tu'utu'uni koe'uhi ke tokoni 'i hono fakangata 'a e mafola 'o e mahaki;

(h) fa'u ha ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi makatu'unga ki he pe fakatatau kiate kinautolu 'a ia, koe'uhi ko ha fiema'u fakatatau ki he Kupu 18 'o e Lao ni kuo pau ke nau fai ha tokoni, pe hiki atu 'o ha me'a pe me'a ngāue pe fakangofua ia pe ha kelekele, ngaahi fale, ngaahi naunau, vaka pe vakapuna ke ngāue'aki ki ha vaha'a taimi 'e he Talēkita pe ha taha kehe mo e ngaahi totongi 'o e pa'anga me'a'ofa mo e totongi huhu'i ke totongi ki he kakai ko ia;

(i) fiema'u 'o ha ma'u mafai taulanga pe ma'u mafai mala'e vakapuna 'i ha ngaahi sipinga 'a ia 'oku ai ha monumanu 'oku ne ma'u 'a e mahaki ko e "mahaki Va'e mo Ngutu" 'a ia 'oku 'iloa 'i ha kelekele 'i ha motu 'i he Pule'anga ke tapui pe ke fakangatangata 'a hono ngāue'aki 'o e naunau fakafaingofua ko ia 'i he taulanga pe mala'e vakapuna 'oku ne pule'i 'a ia 'e fakamahino'i 'e he Talēkitā pea ki he tu'unga 'a ia te ne ala fiema'u;

(j) tu'utu'uni koe'uhi ko hono faka'auha pe fakaka'anga pe faito'o 'o ha me'akai monumanu, ngaahi naunau pe ko e 'anga'anga na'e puke mo tamate'i 'i ha feitu'u 'osi ma'u, 'elia 'osi ma'u pe 'elia pule'i'anga mahaki;

(k) tapui pe pule'i 'a hono fafanga'aki 'a e me'a kei mata pe ta'e haka ki he fanga puaka mo e fanga moa; pe ke tu'utu'uni koe'uhi ko hono pule'i 'o e ngaahi hua'i'anga veve, mo hono ta'ofi 'o e hū 'a e monumanu ki he ngaahi hua'i'anga veve;

(l) fakalūkufua koe'uhi ko e kotoa pe ni'ihi 'o ha kaveinga pehē 'a ia 'e ala fe'unga koe'uhi ki hono ta'ofi 'a e mafola 'a e mahaki.

(2) Ngaahi tu'utu'uni kuo fai koe'uhi ko e kupu ni 'e ngofua ke ne fai 'a e tu'utu'uni koe'uhi ko e ngaahi hia 'oku tautea'aki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$200.

KONGA IV.—KAU 'INISPEKITA

29. (1) Kuo pau ke fakanofa mei he taimi ki he taimi 'a e kau Fakanofa 'o 'Inisipēkita ko ia 'a ia 'e ala fiema'u koe'uhi ko e ngaahi kaveinga 'o e kau 'Inisipēkita. 'o e Lao ni.

(2) Koe'uhi ko e ngaahi kaveinga 'o e Lao ni 'e ngofua ki he Talēkita mei he taimi ki he taimi ke ne fakanofa 'a e kau 'Inisipēkita fakataimi 'a ia 'e lava ke nau hoko ko e kau 'ofisa ngāue taimi kakato 'i he Potungāue 'o e Ngoue, Vaotā mo e Toutai pe ni'ihi kehe mei he kau 'ofisa ngāue taimi kakato 'i he Potungāue 'o e Ngoue, Vaotā mo e Toutai. Ko e kau 'Inisipēkita fakataimi kuo pau ke nau fai honau

ngaahi fatongia pe 'i he taimi 'oku tu'utu'uni ai 'e he Talēkita. Kapau 'oku 'i ai ha taha 'a ia 'oku fakanofu ko ha 'Inisipēkita fakataimi ka ko ha 'ofisa ngāue taimi kakato pe taha ngāue 'i he Ngāue fakapule'angá kuo pau he 'ikai te ne ma'u 'e ia ha totonu ki ha toe pa'anga me'a'ofa 'oku tākaki mai 'i he me'a 'oku fekau'aki mo hono fakanofu koe'uhi ko e kupu-si'i ko 'eni.

Ngaahi mafai
'o e kau
'Inisipekita.

30. (1) Ko e 'Inisipēkita kotoa pē kuo pau ke ne ma'u 'a e mafai, 'i hono fakahaa'i (kapau 'e fiema'u ke fai pehē) 'a e fakamo'oni 'o hono fakanofu, ke ne hū 'i ha taimi pe ki ha uta'anga, pe ki ha kelekele pe ngaahi fale, pe heka ki ha vaka pe vakapuna koe'uhi ko e kaveinga 'o hono sivi 'o ha monumanu, ka kuo pau he 'ikai ha 'Inisipēkita 'e hū ki he fale nofo'anga fakatatau ki he kupu ni kae'oua kuo fakamafai'i ia 'aki ha tohi fakamafai kuo 'oatu 'e ha Fakamaau, 'a ia kuo pau he 'ikai ke 'oatu ha tohi fakamafai kae'oua kuo ne fiemālie 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'uhinga lelei 'a e 'Inisipēkita 'a ia 'oku ne fiema'u ai ke hū ki he fale nofo'anga ko iá.

(2) 'E ngofua ki he 'Inisipēkita ke ne fai ha fanongonongo ki he taha 'oku 'a'ana ha monumanu ke ne fakatahataha'i 'a e monumanu ki ha feitu'u pea 'i ha 'aho 'e toki fakahaa'i 'e he fanongonongo pea 'e ngofua ke ne tu'utu'uni ki he taha 'oku 'a'ana ha monumanu kuo mahaki'ia pe ma'u ke ne fai 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ia fekau'aki mo honau faito'o, pe fai 'a e ngaahi ngāue tatau pe mo ia 'a ia 'oku fakakaukau 'a e 'Inisipēkitá 'oku taau ke faka'auha 'aki pe pule'i 'aki 'a e mafola 'a e mahaki:

Tuku kehe kuo pau he 'ikai ha 'Inisipēkita te ne faka'auha pe fakaka'anga 'a e monumanu ko ia 'i he kupu ni kae'oua ke fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u koe'uhi ko e Lao ni pe koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'a e Talēkita.

Ngofua ki ha
'Inisipekita
ke ne
fakangāue'i
hano kau
tokoni.

31. 'E ngofua ki ha 'Inisipēkita ke ne, 'o ka fiema'u koe'uhi ko e ngaahi kaveinga 'ō 'e Lao ni pea 'i hano fakangofua 'e he Talēkitá, fakangāue'i ha taha pe ni'ihī ke tokoni fakataimi kiote ia.

Mo'ua
pa'anga ko
hono
fakatupu ha
fakamole ki
ha
'Inisipēkita.

32. Kapau 'e 'i ai ha taha, koe'uhi ko 'ene ta'e fai fakatatau ki pe fai ha ngāue 'oku fepaki mo e Lao ni 'oku ne fakatupu ha 'Inisipēkita pe ha tokoni 'o ha 'Inisipēkita pe ha taha ngāue 'i he Ngāue fakapule'anga ke hoko ki ai ha fakamole 'a ia na'e 'ikai ke ne fakatupu 'e ia 'a e fakamole ko ia, kuo pau ki he taha ko ia ke ne totongi fakafoki 'e ia ki he Pule'anga 'a e pa'anga kotoa 'o e fakamole ko ia 'a ia na'e hoko totonu mo fe'unga pea kuo pau ke hoko 'a e pa'anga ko ia ke totongi atu ko hono mo'ua ki he Pule'angá.

33. Ko e taha kotoa pē 'oku ne fai ha maumau ki he Lao ni pea tautea ai 'i ha'ane mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$200 'a ia 'oku ne fakafe'atungia'i fakahangatonu pe ta'e fakahangatonu, ta'ofi, fakahoha'asia, fakamavahe'i pe ta ha 'Inisipēkita pe ha tokoni 'o ha 'Inisipēkita 'i he'ene fai hono fatongia koe'uhi ko e Lao ni.

Ko e maumau 'a hono fakafe'atungia'i pe ta'ofi 'o ha 'inisipekita.

34. Kuo pau ki ha 'Inisipēkita pe ha tokoni 'o ha 'Inisipēkita ke 'oua na'a hilifaki kiate ia ha me'a koe'uhi ko ha mole pe maumau tupu mei hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafia kuo foaki kiate ia 'e he Lao ni tuku kehe kapau ko e mole pe maumau ko ia 'oku tupu mei ha 'uhinga kehe 'o 'ikai ko e ngāue fakapotopoto 'aki 'o e ngaahi mafai ko ia.

Ko e malu'i 'o e kau 'Inisipekita.

KONGA V.—KO E NGAAHI TU'UTU'UNI KEHEKEHE

35. (1) Ko e taha kotoa pē 'a ia 'oku ne fai he ngaahi fakamatala pe 'oatu ha tohi fakamo'oni koe'uhi ko e Lao ni pe ha ngaahi tu'utu'uni 'i ai 'a ia 'oku ta'e totonu 'i ha fakamatala 'i ai 'oku ne fai ha maumau pea 'e tautea 'o ka mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$200.

Ko e ngaahi fakamatala loi 'oku 'ilo'i pau 'oku ta'e totonu.

(2) Ko e taha kotoa pē 'oku ne fai 'i he 'ilo'i pau ha fakamatala ta'e totonu pe 'oatu ha tohi fakamo'oni ta'e totonu koe'uhi ko e Lao ni pe ha ngaahi tu'utu'uni 'i ai 'oku ne fai ha maumau pea 'e tautea 'i ha'ane mo'ua ki he ngāue pōpula ki he vaha'a taimi 'oku 'ikai lahi hake 'i he ta'u 'e 2.

36. (1) Ko e taha kotoa pē 'a ia 'oku ne ta'e fai fakatatau ki pe fai ha ngaahi ngāue 'o fepaki mo ha tu'utu'uni ki he Lao ni pe ha ngaahi tu'utu'uni kuo fai 'i ai pe ha fekau pe tu'utu'uni pe fiema'u pe tu'unga kuo fokotu'u pe hilifaki 'e he Talēkita pe ha 'Inisipēkita pe ha taha 'ofisa kehe kuo fakamafai'i pe taha ngāue pe ha tokoni 'o ha 'Inisipēkita 'o fakatatau ki he ngaahi mafai kuo foaki 'e he pe koe'uhi ko e Lao ni pe ha ngaahi tu'utu'uni pēhē, 'oku ne fai ha maumau 'o fepaki mo e Lao ni:

Ngaahi maumau ki he Lao mo e ngaahi tu'utu'uni.

Tuku kehe kuo pau ko e kupu-si'i ko 'eni he 'ikai ke ngāue'aki ki ha ta'e fai pe ngāue kuo fai 'a ia ko e maumau ia 'o fepaki mo ha toe ngaahi tu'utu'uni kehe 'o e Lao ni pe ha ngaahi tu'utu'uni kuo fai 'i ai.

(2) Ko e taha kotoa pē 'oku ne fai ha maumau 'o fepaki mo e Lao ni pe ha ngaahi tu'utu'uni kuo fai 'i ai 'a ia 'oku 'ikai ke hilifaki ki ai ha tautea 'i he feitu'u kehe mei he kupu ni 'e mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$200.

Ngaahi
pa'anga ke
totongi ki he
Fale
Pa'anga.

37. Ko e kotoa 'o e ngaahi pa'anga tuku kehe 'a e ngaahi tautea mo'ua pa'anga kuo totongi pe ma'u koe'uhi ko e Lao ni kuo pau ke totongi ki he Talēkita 'a ia kuo pau ke ne totongi ia 'e ia ki he Fale Pa'anga.

ONGO TĒPILE

TĒPILE 'ULUAKI

Kolela Moa Fakafokifā
Mahaki Fānoa Fakafokifa
Ngalo'afu Pipihi Fakafokifā
Mahaki Hoosi 'Afilika
Mofi Puaka 'Afilika
'Elelo Taka'uli
Niumonia Pulu Pipihi
Mahaki Va'e mo Ngutu
Mofi Moa 'Uli'uli
Mahaki Niukasolo
Mahaki Lepisi
Mofi Pulu 'Uli'uli
Veli Sipi, (Kosi)
Mofi Puaka
Pala Hoosi

TĒPILE HONO UA

Ngutu Pala
Mahaki 'Ahu
Mahaki 'Esifeleki
Mahaki Lepisi Loi
Ponu Papesio
Mofi 'Uto Pona
Fofonu Pulu Fakatu'utāmaki
Mofi Pulusela
Niumonia Kosi
Mofi 'Uto Hoosi
Toto Vai Hoosi
Mofi 'Aho Tolu
Limifani Pipihi
Mofi Kutu Moa
Pala Kalanita
Mafu Vai
Ponu Haiteti
Polonikati Pipihi (Moa)
Kutu 'Aisoti
Tipi Si'i
Mofi 'Uto Sipi
Mahaki Kili Tonotona
Kanisā Moa Poku
Mofi Melioto
Mahaki Mukosa Kehekehe
Ponu Sipi
Mahaki Sitako
Mofi "Puli"

Mofi 'Ate
Mahaki Kili Sipi
Pokisi Sipi
Kutufisi pipiki
Pokisi Puaka
Mofi 'Uto Puaka
Ponu Feliasi
Mahaki Talikinosi
Tipi
Mahaki Tulemia
'Uanga Uapa